

Асэнсаванне тэмы сталінскіх рэпрэсій у творах Людмілы Рублеўскай

Раманы «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію» (2007) і «Сутарэнні Ромула» Людмілы Рублеўскай прысвечаны асэнсаванню тэмы сталінскіх рэпрэсій, цікавасць да мастацкай рэканструкцыі якой у пісьменніцы «разгортваецца ў паўнаватарскае мастацкае даследаванне. Яго плёнам становіцца мастацкая гісторыя выжывання самой нацыянальнай ідэі і беларушчыны як яе “ўрэчаўлення” падчас рэпрэсій 1920–1930-х гадоў» [2, с. 1079].

У рамане-інструкцыі (аўтарскае вызначэнне жанру твора) «Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію» закранаецца трагічная для нашай гісторыі тэма сталінскіх рэпрэсій, пісьменніца імкнецца паказаць тых вытокі, крыніцы і цяпельцы веры, якія жылі нацыянальную ідэю ў самыя неспрыяльныя гады. Сюжэт гісторыі «ліха закручаны», нібы ў галівудскім экшане: пяцёра маладых людзей-гульцоў (Даліла-Дар’я, Генусь, Макс, Едрусь, Руслана) нечакана атрымалі ў спадчыну хату ў Мінску, якая належыла Разалі Іванаўне, надзвычай адукаванай, апантанай нейкай пакуль не зразумелай ідэяй. Жанчына з кветкавым імем у свае гады, а было ёй трохі за 50, выглядала на ўсё 70, і ўсё таму, што ў яе доме быў адзін сакрэт – часова-прасторавы партал, праз які можна было вандраваць у хронасе, а менавіта апынуцца ў гадах сталінскіх рэпрэсій.

Маладыя героі-гульцы таксама перамяшчаюцца з Мінска 2000-х у Менск 1930-х праз прагал у часапрасторы, імкнуцца змяніць гісторыю і выратаваць ахвяр сталінскіх рэпрэсій, забіўшы «нягодніка» Скаловіча. Вандроўнікі ў часе, «апынуўшыся ў эпіцэнтры сталінскага “палявання на беларушчыну”, не маюць шанцаў застацца “назіральнікамі”» [2, с. 1080], ды і не могуць гэтага зрабіць, нягледзячы на тое, што «плата за знаходжанне Там была высокая. <...> Хвіліны забіралі гады» [1, с. 33]. Кожная з вандровак заканчвалася пакутнай смерцю некага з мінулага, і, як толькі паміраў чалавек, героя-ўдзельніка гульні праз некалькі хвілінаў выкідала назад, у наш час, бо «не ўсё так проста... Ты прабіраешся Туды, у чужы асяродак, нібыта спрабуеш скрозь поліэтыленавы занавес дакрануцца да чужога аголенага цела. Кагосьці часткова замяшчаеш, выціскаючы яго таксама некуды... І прыцягвае цябе абавязкова яна, Смерць» [1, с. 33]. Праз пэўны час назіранняў, збору інфармацыі ў Інтэрнэце і архівах пра Скаловіча гульцы пачалі сумнявацца ў тым, што ён злачынец, а Даліла зацягнула прафесара ў наш час, скраўшы з допыту ў кабінёце НКУС. Толькі тады маладыя людзі даведваюцца пра гісторыю радзімы са слоў відавочца, удзельніка і разам з тым ахвяры падзей 1930-х гадоў.

Наватарства пісьменніцы выявілася не толькі ў тэматыцы, але і ў жанравай адметнасці твора, які з’яўляецца раманам-інструкцыяй ці, па трапным выказванні І.Л. Шаўляковай-Барзенкі, «квестам», што складаецца з «канструктару-набору» нумараваных элементаў: «Уводзіны», «Удзельнік...» (5 гульцоў), «Абсталяванне

для гульні», «Гульня» (6 «версій-гісторый»), «Па-за гульні» (8 «фрагментаў»), «Фінальная гульня» (2 «версі-гісторыі»), «Эпілог» (6 «камбінацый»). Калі твор быў размешчаны ў інтэрнэце, чытач, карыстаючыся гіперспасылкамі, мог сам выбіраць пэўную версію і развязкі твора, так бы мовіць, ствараць сваю альтэрнатыўную гісторыю. З гэтай мэтай Л. Рублеўская ўдала спалучыла ў межах аднаго твора адзнакі і прыкметы розных жанраў: «гатычнага» рамана, фантастыкі, дэтэктыва, меладрамы, квеста, кінарамана, твора пра альтэрнатыўную гісторыю, сеціратуры (сецелітаратуры).

Другі з названых твораў – «раман-лабірынт, тэкст-сутарэнні, адметнасць жанравай структуры якога не вытлумачаецца праз “калажавае” счাপленне разнастайных элементаў, <...> мы маем справу з міжжанравай раманнай паліформай. У адрозненне ад “паралельных” хранатопаў папярэдніх твораў Л. Рублеўскай, у “Сутарэннях Ромула” розныя часавыя пласты (XV і XVI стагоддзі, пачатак XIX, першая палова XX (1919 год, канец 1920-х-1930-я гады, другая палова 1940-х), пачатак XXI стагоддзя) не чаргуюцца па прынцыпе “чарапіцы”, а як бы зрошчаюцца ў нераўнаважнае цэлае, прарастаюць адно ў адным – і “высвечваюцца” адно праз аднаго» [2, с. 1080]. Дзеянне пачынаецца ў турэмнай бальніцы НКУС: яшчэ не стары лекар Вяжэвіч угадвае свайго апошняга пацыента Варановіча, у сям’і якога «продкі лекар, служылі спаконвек – ляснічымі, аканомамі, леснікамі... Служылі – і менавіта дзелі» [1, с. 243]. І вось нарэшце надарыўся шанец адпомсціць, аднак доктор ужо не бачыць у гэтым сэнсу, шкадуе пакутніка допытаў. Л. Рублеўская рэалістычна-праўдзіва падае апісанне катавання зняволенага: «Вязень бесперапынна крычаў ад болю <...> А лекар па загадзе следчага стаяў са шпрыцам, напоўненым марфінам, навідавоку, і вязню крычалі на вуха, што вось ён, ягоны рабучак <...> Трэба толькі назваць імёны... адрасы... заданні... Асабліва дапытваліся пра нейкае таёмнае сховішча ў царкве» [1, с. 244]. Жахлівасць і натуралізм катаванняў прысутнічаюць у раманах Л. Рублеўскай неаднойчы.

Асноўныя падзеі ў творы адбываюцца на пачатку XXI стагоддзя. У рамана паўстае цэлае галерэя сучаснікаў, якія адначасна з’яўляюцца захавальнікамі традыцый сваіх слаўных прашчुरаў: Ася (Арсенія) Вяжэвіч, стваральнік беларускага фэнтэзі Вячка Скрыніч (Славік Скрынкін) і гісторык, графскі нашчадак Даніла Раманавіч Корб-Варановіч. Маладая літаратарка Ася Вяжэвіч нібыта пераносіцца з нашага часу ў пачатак мінулага стагоддзя, трапіўшы на «выставу-алаверды з нейкім музеем з расійскай глыбінкі» [1, с. 260], пазнаючы ў шэрагу твораў з калекцыі жывапісу XIX стагоддзя сябе. Пісьменнік-фантаст Вячка Скрыніч прапаноўвае дзяўчыне, у якую даўно закаханы, стаць гераіняй напісанага ім рамана, каб «пражыць» яго, дакладней, ён ставіць Асю перад фактам, што яна ўжо ўвайшла ў Вялікую гульню. Для пацверджання ён зачытвае ўрывак рукапісу, дзе апісваюцца падзеі, якія толькі што перажыла дзяўчына, канстатуе: «Так мусіла быць – бо я так напісаў» [1, с. 266].

Атрымліваецца, што «“шматслойная” рэальнасць, у якой існуюць героі рамана, аказваецца толькі адной з сюжэтных калізій Кнігі, якую піша-пражывае “вядомы аўтар беларускага фэнтэзі” Вячка Скрыніч <...> і дзейнымі асобамі якой становяцца Ася і Даніла» [2, с. 1080 – 1081], як кажа сам Вячка: «Мой раман – слаёны пірог з адлегласцю амаль у стагоддзе паміж сляямі» [1, с. 284].

Як ужо адзначалася, сюжэтная лінія ў сучаснасці перамяжоўваецца з падзеямі, што разгортваюцца ў гады сталінскіх рэпрэсій, дзе адлюстроўваецца канфлікт паміж Алесем Вяжэвічам (родзічам Арсеніі ў мінулым) і Апанасам Корб-Варановічам (прадзедам Данілы), які ўзнік на нацыянальнай глебе. Першы з названых герояў з’яўляўся студэнтам другога, лічыў Корб-Варановіча «шавіністам, панскім адроддзем», чужынцам, які не ведае беларускай мовы. У сваю чаргу Апанас Іванавіч неаднаразова пісаў лісты ў дэканат, дзе называў Вяжэвіча «зацятым нацыяналістам, вузкалобым фанатытам, які служыць інструментам тых, хто адрывае беларускую мову ад славянскіх каранёў» [1, с. 292]. Абодва трапілі ў НКУС, і на адным з допытаў Апанас раскажаў Алесю гісторыю таёмнай царквы, якая хавала ў сабе таямніцу двух сем’яў. Апанас Корб-Варановіч неўзабаве пасля гэтай размовы быў забіты, а Алесь Вяжэвіч пазней яшчэ раз трапіў у НКУС і знік... Вяртаючыся з 30-х гадоў мінулага стагоддзя, героі твора працягваюць гульні ў «сучаснасці», Вячка прапаноўвае Арсеніі звярнуцца да Данілы Корб-Варановіча, апошняга прадстаўніка роду, каб знайсці сувязь паміж родамі Корб-Варановічаў і Вяжэвічаў. Графскі нашчадак пасля доўгіх перамоў пагаджаецца раскажаць пра сувязі двух родаў і чым абумоўлена падабенства Асі і Марыі Корб-Варановіч: «Вяжэвічы былі слугамі Корб-Варановічаў шмат вякоў. <...> Яна (Марыя Корб-Варановіч. – М.Р.) выйшла замуж за аднаго з паўстанцаў 1831 года. Калі таго пасадзілі ў Бабруйскую крэпасць, Марыя памерла ад нервовай гарачкі. Так што прамых нашчадкаў у яе няма <...> Гэтае падабенства між Вяжэвічамі і Корб-Варановічамі заўважанае не толькі вамі, яно цягнуцца стагоддзямі. Выяўляецца не ў кожным пакаленні, але час ад часу ў абодвух родах паўтараецца адзін тып знешнасці. І тлумачыцца падабенства вельмі проста... Нехта з маіх продкаў упадабаў сімпатычную прыслужніцу. Але бастарды не могуць ні на што прэтэндаваць пры наяўнасці законных нашчадкаў. А тым больш у прамінулых стагоддзях яны былі ніжэй за прасталюдзінаў...» [1, с. 291].

Менавіта ад Данілы Раманавіча дзяўчына даведваецца, што Алесь Вяжэвіч быў расстраляны, а яго бацька Антон Вяжэвіч працаваў у НКУС у той час, калі там «канаў ад катаванняў» прадзед графа. З гэтага моманту перад героямі твора паўсталі пытанні: «чаму ўзнікла варажнеча між Вяжэвічамі і Корб-Варановічамі, такімі падобнымі між сабой? Пра якую таёмную царкву ідзе гаворка ў радавых дакументах?» [1, с. 297]. Шукаючы адказы на гэтыя пытанні, Ася і Даніла звяртаюцца да легенды, нечым падобнай не толькі да антычнай (пра Ромула і Рэма), але і да біблейскай (пра Авеля і Каіна), паводле якой «...усё пачынаецца з двух братоў... Юрыя і Язэпа Варановічаў. <...> Два браты, дзве царквы... Пад

зямлёю і на зямлі. Класічная падвойная беларуская існасць. Паводле легенды, малодшы брат, Язэп, забіў старэйшага. Потым пабудаваў царкву святога Язэпа <...> У аснове – пазнавальны міф пра Ромула і Рэма. Успомніце: два браты нешта будуць, спрачаюцца з-за таго, чыё імя яно будзе насіць. Адзін брат насміхаецца над другім, што сцены, якія той узводзіць, рушацца, абражаны забівае насмешніка. Збудаваў застаецца імя забойцы» [1, с. 327–331]. У «тастаменце» гаворыцца пра «...таямніцу, якая перадаецца старэйшаму ў родзе <...> Можна быць, царква святога Юрыя – усяго толькі капліца? Усыпальніца, якую няцяжка схваць у зямлі? І кубак, рассечаны напалам, – ключ туды, палову якога далі на захаванне верным слугам?» [1, с. 328].

Гістарычная скіраванасць позірку аўтаркі прывяла да адлюстравання ў раманах рэальных гістарычных асоб і падзей: І. Луцкевіч, У. Ігнатоўскі, В. Ластоўскі, Я. Лёсік, М. Чарот, Р. Папараць, М. Зарэцкі, А. Дудар, Магдалена Радзівіл, М. Багдановіч. С. Палуян, І. Замоцін, пажар у глыбе імя Дзяржынскага 3 студзеня 1946 г., пуск першага трамвая ў Мінску, Дзень авіяцыі і запуск першага ў свеце самалёта з надпісамі па-беларуску і інш. Л. Рублеўская актыўна выкарыстоўвае інтэртэкст як адзнаку постмадэрнісцкага пісьма: вершы Я. Купалы, У. Дубоўкі і У. Караткевіча, фрагменты старажытных тастаментаў, цытаты з падарожных нататкаў XVI стагоддзя «Перагаворы» Генрыха Вольфа з Цюрыха, энцыклапедычныя даведкі, тэксты песен, вершы з цыклу «Растрэляным паэтам» самой пісьменніцы становяцца тэкстам у тэксце.

1. Рублеўская, Л. Сутарэнні Ромула : раманы / Л. Рублеўская. – Мінск : Кнігазбор, 2012. – 519 с.

2. Шаўлякова-Барзенка, І.Л. Людміла Рублеўская / І.Л. Шаўлякова-Барзенка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. У 4 т. Т. 4, кн. 3 / НАН Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ.; навук. рэд. У.В. Гніламёдаў, С.С. Лаўшук. – Мінск : Бел. навука, 2014. – С. 1062–1084.